

bobolarimizning yorqin siymosi namoyon bo'ladi. Mustaqillikning bebaho ne'mat ekani, uni avaylab asrash muqaddas burch ekanini yanada teran anglaydi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Karimov N. Bu ajib dunyo. – Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2016.
2. Karimov N. XX asr adabiyoti manzaralari. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2008.
3. Sabirdinov A. “Analysis of the poem “Autumn dreams” by Abdulla Oripov”. The American journal of social science and education innovations. Volume 03. Issue 01. 01/31/2021. Issn 2689-100X. Impact factor 5.857. Crossref doi 10 37547/tajssei. P. 556-559.
4. Sabirdinov A. Interpretation of characters in Utkir Hoshimov's story “Yanga”. International journal of multicultural and multireligious understanding. Volume 8. Issue 5. May 21, 2021. P. 196-200.
5. Hamidov M. Artistic features of Shukrat's novel “Mashrab”. “Actual problems and solutions of modern philology”. Collection of materials of the international online conference. ISSN 2364-5369. 7 december, 2020 ear. № 13601. P. 125-129.

ABDULLA QODIRIYNING MILLIY RUH TARBIYASIGA DOIR KONSEPSIYASI

*Nurboy Jabborov,
filologiya fanlari doktori, professor,
Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti*

ANNOTATSIYA

Maqolada Abdulla Qodiriyning “O‘tkan kunlar” romani muallifning milliy ruh tarbiyasiga doir konsepsiyasi nuqtai nazaridan tahlilga tortilgan. Muallifning fikricha, “O‘tkan kunlar” romanida milliy ruh quyidagi uch tamoyil asosida namoyon bo‘lgan: 1) millat ruhini mujassam etgan o‘ziga xos urf-udumlar, an’analar, qadriyatlar, millatning orzulari, armonlari talqini; 2) millatning o‘z-o‘ziga tanqidiy ruhda qaray olish salohiyati ifodasi; 3) asarda milliy shaxsiyatlarga xos sobit e’tiqodning poetik suvratlanishi. O‘z navbatida, bu tamoyillardan birinchisi – millatning axloqi, ikkinchisi – irodasi, uchinchisi – e’tiqodini tajassum etadi va bu uchlik yaxlit holda milliy ruhni tashkil qilishi haqida tahliliy fikrlar bildirilgan. Romanda milliy ruh ifodasi va badiiy mahorat yuksak darajada uyg‘unlashgani aniqlangan.

Kalit soʻzlar: roman, milliy ruh, millat axloqi, eʼtiqod, iroda, milliy ozodlik, badiiy tasvir, soʻz qoʻllash mahorati, ifoda, ijod konsepsiyasi, adabiy-estetik mezon, badiiy talqin.

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется роман Абдуллы Кадыри «Минувшие дни» с точки зрения авторской концепции воспитания национального духа. По мнению автора, национальный дух в романе «Минувшие дни» выражается на основе следующих трех принципов: 1) интерпретация уникальных обычаев, традиций, ценностей, мечтаний и стремлений народа, воплощающих дух народа; 2) выражение потенциала нации видеть себя в самокритичном духе; 3) поэтическое изображение в произведении устоявшихся верований, свойственных национальным личностям. В свою очередь, были высказаны аналитические взгляды на то, что первый из этих принципов воплощает мораль нации, второй – ее волю, а третий – ее веру, и что эти три вместе составляют национальный дух. Роман представляет собой глубокое выражение национального духа и художественного мастерства.

Ключевые слова: роман, национальный дух, национальная мораль, вера, воля, национальная свобода, художественное изображение, мастерство употребления слова, выражение, творческая концепция, литературно-эстетический критерий, художественная интерпретация.

ANNOTATION

The article analyzes Abdullah Kadiri's novel "Days Gone By" from the point of view of the author's concept of fostering the national spirit. According to the author, the national spirit in the novel "Days Gone By" is expressed on the basis of the following three principles: 1) interpretation of the unique customs, traditions, values, dreams and aspirations of the people, embodying the spirit of the people; 2) expression of the potential of the nation to see itself in a self-critical spirit; 3) poetic representation in the work of established beliefs peculiar to national personalities. In turn, analytical views were expressed that the first of these principles embodies the morality of the nation, the second – its will, and the third – its faith, and that these three together constitute the national spirit. The novel is a deep expression of the national spirit and artistic skill.

Keywords: novel, national spirit, national morality, faith, will, national freedom, artistic representation, mastery of the use of words, expression, creative concept, literary and aesthetic criterion, artistic interpretation.

Mohiyatan umuminsoniyatga daxldor bo'lsa-da, adabiyot milliy shaklda namoyon bo'ladi. O'zida millatning ruhini ifodalaydi. Milliylikdan xoli tuyg'uning ta'sir kuchi bo'lmaganidek, milliy ruhdan mosivo tafakkur ham qanotsiz qushga mengzaydi. Shunga ko'ra, milliylik – adabiyotning asosiy mezoni. Ta'bir joiz bo'lsa, jahon badiiy-estetik tafakkuri ko'rigida o'zbek adabiyotini ajratib ko'rsatuvchi bosh xususiyat, o'zgalardan farqini namoyon etadigan asosiy belgi bu – milliy ruhdur. Ta'kidlash kerakki, milliy ruh ifoda etilgani asarning umumbashariy ahamiyatini zinhor pasaytirmaydi, aksincha jahon adabiyotida o'ziga xos o'ringa ega bo'lish imkonini yanada oshiradi. Shunga ko'ra, jahondagi har bir xalq adabiyotining eng sara namunalari milliy ruh ifodasi nuqtai nazaridan ilmiy tahlil etilishi zarur. Bu yo'nalishdagi tadqiqotlar muayyan millat adabiy-estetik tafakkurining boshqa hech bir xalq adabiyotida uchramaydigan o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash, adabiy jarayonga tatbiq etish va rivojlantirish imkonini berishi jihatidan ham qimmatlidir. XX asr o'zbek adabiyotida ana shu mezonga javob bera oladigan asarlardan biri, ta'kidlash mumkinki, hatto birinchisi Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanidir.

Ushbu roman bo'yicha ko'plab tadqiqotlar yaratilgan. Izzat Sulton, Matyoqub Qo'shjonov, Begali Qosimov, Naim Karimov, Bahodir Karimov, Uzoq Jo'raqulov kabi adabiyotshunoslar ilmiy ishlarida ushbu roman misolida milliy ruh talqini masalasiga u yoki bu darajada e'tibor qaratilgan. Biroq bu ilmiy muammo alohida tahlilga tortilmagan. Ushbu maqola shu yo'nalishdagi kamtarin bir urinishdir. Tabiiyki, ushbu mo'jaz tadqiqot alohida ahamiyatga ega bu ilmiy muammoni to'liq hal etishga da'vo qilmaydi. Bu boradagi ilmiy izlanishlarni muttasil davom ettirish hamda takomilga etkazish – kelajakning ishi.

“O'tkan kunlar”ni ingliz tiliga tarjima qilgan Mark Riz e'tiroficha: “...asarning darajasini baholash mezoni madaniyati, tili yoki u yaratilgan davrdan qat'i nazar, buyuk yozuvchi o'z fikrlarini butun bashariyatga, har birimizga etkazib bera olishidir. Shuning uchun ham bu jahon adabiyoti deyiladi... Qodiriy ana shu marrani bosib o'ta oldi. Aytishim mumkinki, “O'tkan kunlar” juda boy va tugal roman bo'lib, unda G'arb o'quvchisi uchun yangilik bo'lgan turfa xil an'analar tasviri, terminlar va tarixiy davrga xos hikoyalar juda ko'p. Bu esa ayni paytda yuz berayotgan jarayon – O'zbekistonni dunyoga yaqindan tanitish borasida ham katta ahamiyatga ega” [2, 4].

Asarning amerikalik tarjimon e'tiborini tortgan asosiy fazilati milliy ruhning betakror talqini ekani ayon. Chunki “O'tkan kunlar” aynan millatning o'ziga xos hayot tarzini, betakror urf-udumlarini, axloqini, orzulariyu armonlarini ifoda etgani jihatidan dunyo adabiyoti namoyandalari e'tirofini qozonayotir. Tarjimonning “*“O'tkan kunlar” juda boy va tugal roman bo'lib, unda G'arb o'quvchisi uchun*

yangilik bo'lgan turfa xil an'analar tasviri" berilganini ta'kidlashi zamirida ham ana shu haqiqat mujassam.

Milliy ruh betakror ifodalangan ushbu romanning ingliz tiliga tarjimasi kitob holida nashr etilgach, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyovga maktub yo'llagan Mark Riz mana bunday yozadi: "...men ayni paytda ingliz tiliga tarjima qilib tugatgan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani **Markaziy Osiyo va jahon adabiyotida o'xshashi yo'q asardir...** O'n besh yil mobaynidagi ish jarayonida nafaqat adib tiliga xos nozik jihatlarni, balki 1938 yilda uning qatag'onga uchrashi va o'limiga sabab bo'lgan, asarlariga jo etilgan **chinakam milliy ruhni** (*Barcha ta'kidlar bizniki – N.J.*) ilg'ashga muvaffaq bo'ldim" [7].

Savol tug'iladi: muayyan ijodkor asarlarida milliy ruh qanday tamoyillar asosida namoyon bo'ladi? Bizningcha, ularni quyidagicha tasnif etish mumkin: 1) millat ruhini mujassam etgan o'ziga xos urf-udumlar, an'analar, qadriyatlar, millatning orzulari, armonlari talqini; 2) millatning o'z-o'ziga tanqidiy ruhda qaray olish salohiyati ifodasi; 3) milliy shaxsiyatlarga xos sobit e'tiqodning poetik suvratlanishi. Birinchisi – millatning axloqi, ikkinchisi – irodasi, uchinchisi – e'tiqodini tajassum etadi va bu uchlik yaxlit holda milliy ruhni tashkil qiladi. Milliy ruhning asosi sanalgan bu uch xususiyat bir asar doirasida poetik sintezlashuvi, istisnosiz, fenomenal poetik hodisa deb baholanishga loyiqdir. Aksar asarlarda bu xususiyatlardan biri yoki ikkitasi tajassum topgani kuzatiladi. Shunga ko'ra, milliy adabiyotimiz tarixidagi kamdan-kam asar ana shu adabiy-estetik mezonga to'liq javob berishi mumkin. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani shunday noyob asarlardan biridir.

Millat axloqining badiiy talqini. Ruhsiz vujud tirik deb hisoblanmagani singari milliy ruhdan ayri holda millat ham, milliy adabiyot ham mavjud bo'la olmaydi. Milliy ruhning asosini millat axloqi tashkil etadi. O'rta asrlar adibi Al-Johiz "Fazoyili atrok" ("Turkiylarning fazilatlarini") asarida ajdodlarimizning **nomusli, yuragi toza, yovuz o'y va botil fikrdan xoli** insonlar bo'lganini; na jangda, na tinch payti **hiyla bilmaganini, fursatdan foydalanmaganini; o'zi ham, so'zi ham to'g'ri ekanini; birovning moliga xiyonat qilish, ikkiyuzlamachilik, kibru havo, kattalarga hurmatsizlik ko'rsatish ularning tasavvuriga ham sig'maganini** ta'kidlaydi [1, 25]. Bu hol Yaratganning o'zi millatimizni komil axloq bilan siylaganiga dalil emasmi?! "O'tkan kunlar"da millatga xos shu singari fazilatlar ularning ziddi bo'lgan xususiyatlar bilan o'zaro qarama-qarshilikda mukammal badiiy talqin etilgani kuzatiladi.

"O'tkan kunlar"ning bosh qahramoni Otabek – oriyatli, rostgo'y, halol, jasoratli va millatparvar shaxs. Buning ustiga, u zamona ahvolidan xabardor, ochiq fikrli yigit. Ushbu fazilatlar unga qondan, aslida, o'zi mansub millatning tiynatidan

o'tgan va oilaviy muhit ta'sirida kamolga etgan. Romandagi *"Xotini bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo'lsa bo'lsin uzoq so'zlashib o'turmaydigan"* [8, 147] Yusufbek hoji o'zbek oilasidagi otaning mukammal timsoli. Oila a'zolarining unga munosabati shundan kelib chiqadi. Qodiriyning yozishicha: *"Otabekmi, onasimi, Hasanalimi, ishqilib uy ichidan birortasining so'zlari va yo kengashlari bo'lsa, kelib hojining yuziga qaramasdan so'zlay beradirlar; maqsad aytib bitkandan so'ng sekingina ko'tarilib uning yuziga qaraydirlar"* [8, 148]. Oilaboshining yuziga tik qaramaslik – bugungi kunda kamyob hodisaga aylangan bo'lsa ham, avvalda millat axloqining asosi bo'lgan. Oiladagi muhitni sog'lom saqlashda favqulodda ahamiyatga ega bo'lgan o'zaro hurmatning bu darajaga ko'tarilishida bosh omil, shubhasiz, Yusufbek hojining Xudo bergan tabiatidir: *"Hoji bir necha vaqt so'zlag'uchini o'z og'ziga tikiltirib o'turg'andan so'ng, agar ma'qul tushsa "xo'b" deydir, gapka tushunmagan bo'lsa "xo'sh" deydir, noma'qul bo'lsa "durust emas" deydir va juda ham o'ziga noma'qul gap bo'lsa bir iljayib qo'yish bilan kifoyalanib, mundan boshqa so'z aytmaydir va aytsa ham uch-to'rt kalimadan nariga oshmaydir. Uy ichi uning bu fe'liga juda yaxshi tushunganliklaridan ko'pincha bir og'iz javob olish bilan kifoyalanadirlar"* [8, 148].

Har qanday masalada etti o'lchab bir kesadigan, shu bois oilada ham, jamiyatda ham munosib mavqega ega Yusufbek hoji va uning yolg'iz o'g'li Otabekning o'zaro munosabatlari romanda milliy axloqning obrazdagi yorqin suvratlanishiga misol bo'la oladi. Har ikkalasi ham vatanparvar, millatparast, el g'amini o'z g'ami deb his etadiganlardan. Shu sababli nogahon qipchoq qirg'iniga guvoh bo'lgan Otabek qattiq iztirob chekadi. Yurt so'rab turgan amaldor otasini bu qabohatning ishtirokchilaridan deb gumon qilib, bir alami ming bo'ladi. Ota-o'g'il o'rtasidagi ochiq muloqotgina bu masalaga oydinlik kiritadi. *"O'zing o'ylab ko'r, o'g'lim, – deydi ozor chekkan ota, – o'z qo'limiz bilan o'zimiznikini kesishdan mamlakat uchun qanday foyda bor? Basharti men bu vahshatka ishtirok qilg'an bo'lsam, qaysi aql va qanday manfaatni kuzatib qo'shilishqan bo'laman? Agarda manim yurt so'ramoqqa va shu vosita bilan boylik orttirmoqqa orzum bo'lsa, boshqalardan ham ko'ra o'z o'g'limga – senga ma'lum bo'lasmidi? Nega har bir narsaga etgan aqling shunga qolg'anda oqsaydir? Nega yong'an yuragimga sen ham zahar sochasan?"* [8, 300]

Bunday samimiy ko'ngil izhori, tabiiyki, Otabekka ta'sir etmay qolmaydi. U *"o'z hujumining haqsiz"* ekaniga amin bo'ladi. O'zaro oshkora suhbat ota-o'g'il o'rtasidagi tushunmovchilikka barham beradi. Romanda har bir masala talqinida qahramonlar ruhiyatining milliy axloqning turli qirralarini namoyon etadigan ana shunday teran tahlilini kuzatish mumkin. Umuman, odamlarning o'zaro

muloqotida ham, oilaviy masalalar yoki jamiyat miqyosidagi hodisalarda ham fikrni ochiq izhor etish, “Fazoili atrok” muallifining ta’biri bilan aytganda, *o‘zi ham, so‘zi ham to‘g‘ri* bo‘lgan millatimizning muhim fazilatlaridandir. Bunday samimiyat har qanday muammo muolajasining kafolatidir. Aslida, o‘zbek tabiatan shunday bo‘lgan. Hazrat Alisher Navoiy “Muhokamat ul-lug‘atayn”da “...*turk sortdin tez-fahmroq va baland idrokroq va xilqati sofroq va pokroq*” [6, 515] deya ta’riflagani ham buning isbotidir. Tasavvur qiling, Yusufbek hoji sinchkovlik bilan o‘g‘lining ruhiyatidagi o‘zgarish va uning sababini anglamaganida yoki Otabek ozgina jizzakilik bilan bo‘lsa-da, otasiga yuragini yozmaganida, bu chigillik kattaroq gina-kuduratga, bora-bora esa ota-bola munosabatlarining izdan chiqishiga sabab bo‘lishi mumkin edi. Adibning mahorati shundaki, u asar qahramoni ruhiyatiga har doim to‘g‘ri tashxis qo‘yadi. So‘zni zargarona qo‘llaydi. Oz so‘zga ko‘p ma’no yuklay biladi. O‘quvchi tuyg‘ulari va shuuriga kuchliroq ta’sir ko‘rsatadigan quyma so‘z va iboralardan foydalanadi. Masalan, Yusufbek hoji tilidan aytilgan mana bu so‘zlar bugun ham xalq orasida ko‘p takrorlanadi: “*Nega har bir narsaga etgan aqling shunga qolg‘anda oqsaydir?*” Qanday holat munosabati bilan aytilmasin, bu ibora tinglovchi ruhiyatiga, kayfiyatiga ta’sir qilmay qolmaydi.

Romanda yana bir qaltis vaziyatda – Otabekni Zaynabga uylantirish masalasi ko‘tarilganda, milliy axloq talqini o‘ziga xos tarzda namoyon bo‘ladi:

“*O‘zbek oyim kelib kirgandan so‘ng Yusufbek hoji bir necha vaqt o‘ylab qoldi... Anchagina so‘zsiz o‘lturg‘andan so‘ng **hoji muloyimona so‘z ochdi:***

- *O‘g‘lim, hali san eshitdingmi-yo‘qmi, haytovur biz saning ustingdan bir ish qilib qo‘ydiq...*

Otabek, ma‘lumki, ularning “qilib qo‘yg‘an yoki qilmoqchi bo‘lg‘an ishlarini” albatta bilar edi. Shundoq ham bo‘lsa bilmaganga solindi:

- *Aqllik kishilarning o‘g‘ullari ustidan qilg‘an ishlari albatta noma‘qul bo‘lmas, - dedi.*

Hoji o‘g‘lining bu javobidan erga qaradi va nima deb davom qilishni bilmay qoldi” [8, 151].

Ushbu vaziyatni qaltis deb ataganimiz sababi, agar oilaviy munosabatlar qat’iy axloqiy mezonga tayanmagan bo‘lsa, o‘zaro hurmat-izzat joyiga qo‘yilmasa, ana shu o‘rinda oila poydevoriga darz ketishi ehtimoldan xoli emas edi. Bir-birini tushunish o‘rniga dahanaki jang yuz berishi ham mumkin edi. Otabekning so‘zlari bunday vaziyatda aqlli o‘g‘ildan kutiladigan eng oqilona javob. Unda nafaqat ota-ona xohishiga rizolik, shuning barobarida e’tiroz ham mujassam. Biroq bu e’tiroz benihoya madaniy tarzda, donishmand otani ham o‘ylantiradigan, kerak bo‘lsa, noqulay vaziyatga solib qo‘yadigan shaklda izhor etilmoqda. Yusufbek hojining

“erga qarashi va nima deb javob qilishni bilmay qolishi” sababi shunda. Romandagi bu tasvirda hazrat Alisher Navoiy ta'biri bilan aytganda, roman syujetining ana shu o'rnida *“turkning muloyamati tab'i... ortug'lig'i”* aniq badiiy tasvirlangan.

Suyukli Kumushi bilan turmush qurgan baxtiyor Otabekni yana uylantirdilar – nima uchun? Kimga kerak edi shuncha mojaro? Zarurmidi saodatmand oshiq-ma'shuq turmushiga zahar solmoq? Lozimmidi baxtli sevgi qissasining iztirobli yakun topmog'iga sabab bo'lmoq? Buning uchun kim aybdor? Orzu-havas ko'yidagi ota-onami? Yolg'iz qizidan uzoqda bo'lishni, Toshkentga uzatishni istamay, Marg'ilonda yashashini xohlagan Mirzakarim qutidor bilan Oftob oyimmi? Muhabbatidan o'zga aybi bo'lmagan Kumushmi yoki uylangan, oilali Otabekka turmushga chiqqan Zaynabmi? Shu va shu kabi savollar kimlarni o'ylantirmagan deysiz? Bu boradagi munozaralar hali hanuz davom etayotir. Toki fikrlaydigan odamlar bor ekan, toki *“O'tkan kunlar”* mutolaasidan halovat topadigan kitobxon mavjud ekan, bu singari bahslar intihosiga etmasligi ayon.

Bizningcha, bu savollarga javobni muammoning ildizidan – milliy axloq talqinidan qidirish zarur. Otabekning Marg'ilondan uylangani, adib ta'biri bilan aytganda, *“...otasi uchun uncha rizosizlikka mujib bo'lmasa ham, ammo uning o'g'il to'yisidan boshlab, Toshkand qizlarini ost-ust qilib, u “buning qizi yaxshi bo'lsa ham, uy-joylari yaramas ekan; buning uy-joylari tuzik bo'lsa ham, qizi ko'rksiz ekan; buning qizi-da, uy-joylari-da tuzik, biroq zoti past ekan” deb qiz, quda, uy-joy, nasl va nasab tekshirib yurg'uchi O'zbek oyimning Otabekni uylandirib, buning orqasidan ko'radurgan orzu-havas, to'yu tomoshalarini shartta kesib qo'ygan bu uylanishga nima deyishi va qanday qarashi albatta ma'lum edi”* [8, 147].

Ayon bo'lganidek, Otabekning uylanishi Yusufbek hojida jiddiy e'tiroz uyg'otmagan bo'lsa ham, O'zbek oyim uchun kutilmagan hol edi. Zero, *“uncha-muncha to'yu azalarga “kavshim ko'chada qolgan emas” deb bormaydigan”, o'rda xonimlari uchun ham “onaxon” maqomida bo'lgan, “o'z uyida o'lturg'anida ham ustidagi atlas ko'ynak bilan adras mursakni, oq shohi dakana bilan qahrabo tasbihni qo'ymaydigan”* O'zbek oyim o'g'lining o'zboshimchaligini – *“qoshliq, ko'zlik bir andi”* bilan turmush qurganini kechirishi mahol edi. Qolaversa, Otabekning Kumushga uylanishida o'zbek milliy axloqining negizlaridan sanalgan, har bir farzand qat'iy amal qilishi shart bo'lgan bir udumga rioya etilmagan – bu ish ota-ona ruxsatisiz, ularning oq fotihasini olmay bajarilgan edi. Holbuki, *“og'ma”* O'zbek oyim ham Kumushni ko'rgach, yoqtirib qoladi. Otabek ota-ona rizosi bilan uylanganda, ehtimol, bu muhabbat qissasining xotimasi o'zgacha bo'lmog'i ham mumkin edi. Romandagi O'zbek oyim obrazi haqida fikr

yuritar ekan, akademik Matyoqub Qo'shjonov mana bunday yozgan edi: "Qoida-qonunlarni, urf-odatlarni to'la va mahkam tutadigan o'zbek onasining mantiq portreti aniq va ravshan chizilgan! Bundan ham aniq chizish mumkinmikin?" [10, 43].

O'zbek milliy axloqi *aybni o'zgadan emas, o'zidan qidirmoq*ni taqozo etadi. Xalqimizning bunga dalolat qiluvchi mashhur maqoli ham bor. "O'tkan kunlar" muallifi Zaynab obrazini tasvirlar ekan, unda ana shu fazilat etishmasligiga ishora qiladi. Boshqacha aytganda, muallif milliy axloqning ziddini tasvirlash orqali ham bu fazilatning mavjud bo'lmasligi nainki muayyan shaxsni, hatto oila va jamiyatni ham inqirozga olib kelishi muqarrar ekanini obrazli suvratlantiradi. Jumladan, hoji Zaynabga Kumush bilan egachi-singildek ahil bo'lishi zarurligini uqtirgan lavhaga e'tibor bering:

Egachi-singil bo'lib ketarsiz-a? – deb takror so'radi qayin ota.

Bilmadim...

Nega tag'in bilmay qolding?

Zaynab bir muncha vaqt o'ylanib qoldi.

Qars ikki qo'ldan chiqadir, - dedi Zaynab, - men yaxshi bo'lg'anim bilan opam yomon bo'lsa, hozirgi bergan va'damdan nima foyda bo'lsin....

Boshqa gaplarni ko'nglinga keltirma, qizim. Marg'ilonlik kelin bilan sening bizga hech farqlaring yo'q, ikkavlaring ham bolamizning qo'shog'i – bolamizsiz! [8, 315]

Bu murakkab vaziyatda Yusufbek hoji eng to'g'ri yo'lni tanlaydi. Aslida ham, o'zbek otasi, farzandlarining saodatini, oilasining xotirjamligini o'ylagan odam o'zgacha yo'l tutishi mumkin emas edi. Biroq shu o'rinda Zaynabning badgumonligiga, kelajakda undan yomonlik chiqishiga ishora borligini payqash qiyin emas. Uning "*men yaxshi bo'lg'anim bilan opam yomon bo'lsa...*" degan so'zlari bu fikrni tasdiqlaydi. Zaynab xarakteriga xos, milliy axloqqa zid bu xususiyat oxir-oqibatda qancha taqdirlarning fojiasiga sabab bo'ladi.

Endi romandan milliy axloqning qaynota-kelin munosabatlari timsolidagi betakror ifodasiga birgina misol: "*Kumush uyalib zo'rg'agina salom berdi va Yusufbek hojining yaqiniga kelib bo'yin egdi. Hoji qo'li bilan Kumushning elkasiga qoqib suydi va Kumushning manglayiga tegizib olg'an o'z qo'lini o'pdi:*

- Bizning Marg'ilonda ham shunday kelinimiz bor ekan-ku, biz bilmay yurg'an ekanmiz-da, – deb tevaragiga qarab kulindi va qo'lini duog'a ochdi" [8, 321].

Bu o'rinda ikki nuqtaga e'tibor qaratmoq zarurati bor. Birinchisi – adib "Marg'ilonda ham" deganda birgina "ham" yuklamasini qo'llash orqali Yusufbek hojining millatimizning asl tiynatiga xos yuksak adolatiga ishora qiladi. Iqtibos

matndagi “ham” yuklamasi zahirida “Toshkentda ham” degan ma’no yashiringanini payqash qiyin emas. Bu bilan hoji Kumushga izzat ko’rsatish barobarida Zaynabning ham hurmatini joyiga qo’yadi. Ushbu misol romanda hatto yordamchi so’z turkumiga tegishli birgina yuklama ham ortiqcha qo’llanmagani, aksincha, katta ma’no tashishi haqidagi muhim xulosaga olib keladiki, bu Qodiriyning so’zga e’tibori, so’zga nisbatan mas’uliyati, san’atkorlik, so’zni his etish darajasi nechog’liq baland bo’lganiga yana bir dalildir.

Ikkinchi nuqta: Yusufbek hoji Kumushning peshonasiga tekkan o’z qo’lini o’pishidir – bu chinakam milliy urf, tobora unutilib borayotgan udum. Qadim-qadimdan otalar o’z qizlariga, kelinlariga bo’lgan mehrlarini shu tarzda namoyon etganlar: ularning peshonasidan bevosita bo’sa olmay, ana shu peshonani silagan o’z qo’llarini o’pganlar.

Abdulla Qodiriy chin ma’noda san’atkor yozuvchi. Adibning boshqa asarlari singari “O’tkan kunlar”da ham birorta ortiqcha detal, noo’rin qo’llangan so’z yoki tasvirni uchratish mahol. So’z qo’llash mahorati haqida fikr yuritilar ekan, ijodkor adabiy-estetik qarashining asosini tashkil etuvchi mana bu e’tirofi, ayniqsa, diqqatga sazovor: “Yozuvchilikda bir qonun bor: hammadan ilgari ma’no, undan so’ng shu ma’noni ifoda qilish uchun so’z qurish, so’zgina emas, san’atkorona, ya’ni shundog’ so’zki, aytmoqchi bo’lgan fikringizning ifodasi uchungina maxsus yaratilgan bo’lib, **yasama bo’lmasin**. Mana shu shartni bajarib, bu jihatdan ta’min etilgach, boshqa masalalarga o’tishga haq olgan bo’lasan...”.

Umuman, romandagi yirik yoki epizodik obrazlar qatorida kichik poetik detal yoki lavha, har bir so’z yoki birikma tahlili buyuk adibning asarda asosiy e’tiborni milliy axloqning badiiy talqini masalasiga qaratganini isbotlaydi. Bu masalani yanada tafsilotli va chuqur o’rganish adabiyotshunoslik oldida turgan galdagi vazifalardandir.

Millat irodasi tasviri. Millatning irodasini belgilovchi tayanch omillar nimalardan iborat? Qanday holatda millat chin ma’noda yuksak irodani namoyon etmog’i mumkin? Abdulla Qodiriy asarlarida, jumladan, “O’tkan kunlar” romanida millat irodasi masalasi qanday talqin etilgan? Bu kabi savollar ko’pchilikni qiziqtirishi tabiiy. Romandagi epik tasvirdan kelib chiqib, millat irodasining asosiy omillari sifatida adib quyidagilarga e’tibor qaratgan, deb hisoblash mumkin: 1) millatning o’z-o’ziga tanqidiy munosabatda bo’la olishi; 2) dunyo ahvolidan ogohlik va millatning o’z ozodligini himoya qila olishi zarurligi.

Millatning o’z-o’ziga tanqidiy munosabatda bo’la olishi. “O’tkan kunlar”ning dastlabki satrlaridanoq Turkistondagi tarixiy vaziyat, millatning o’sha kezdagi zabun holati obrazli tasvir orqali ramzlar vositasida haqqoniy suvratlanadi: “1264 hijriya, dalv oyining o’n ettinchisi, qishqi kunlarning biri, quyosh botqan,

tevarakdan shom azoni eshitiladir....” [8, 31]. Savol tug‘iladi: Qodiriy nega asarni bahor emas, qish tasviri bilan boshlayapti? Ne sabab *quyosh botqan?* – Nimaga u chiqib kelmayapti? Nima uchun *shom azoni*, bomdod azoni emas? Tabiiyki, Abdulla Qodiriydek har bir so‘z, har bir ramz, har bir tasvir zamiriga teran ma’nolarni joylay biladigan so‘z san’atkori bu o‘rinda ham har bir poetik detal, badiiy ifodani ma’lum bir maqsad, muayyan ijodiy konsepsiya asosida qo‘llagan. Bu boshlanma tasvir tagmatnida Turkistonning gullagan bahori o‘tib, ayozli qishi boshlangani, millatning taraqqiyot quyoshi so‘nib, tanazzul shomi qora zulmatini yoyayotgani, yuksalish tongi o‘z o‘rnini inqiroz tuniga bo‘shatib berayotgani ifodalangan [3, 8]. Romandagi epik tasvir jarayonida ushbu konseptual boshlanma mantiqiy izchillikda davom ettiriladi hamda yuksak poetik umumlashma darajasida xotimalanadi.

Romanning avvalidayoq adib Otabek tilidan Toshkent hokimi Azizbekning xalqqa zulm qilishda haddan oshgani, Shamayga borgan bosh qahramonning Turkistondagi eskirgan boshqaruv uslubini isloh etish zarurati masalalaridan so‘z ochadi. Jumladan, asarda mana bunday so‘zlarni o‘qiymiz: *“Men o‘risning idora ishlarini ko‘rib, o‘z idoramizning xuddi bir o‘yinchoq bo‘lg‘anlig‘ini iqror etishka majbur bo‘ldim... Bizning idoramiz bu kungi tartibsizligi bilan ketabersa, holimizning nima bo‘lishig‘a aqlim etmay qoldi... Shamayda ekanman, qanotim bo‘lsa, vatanimga uchsam, to‘ppa-to‘g‘ri xon o‘rdasiga tushsam-da, o‘risning hukumat qonunlarini birma-bir arz qilsam, xon ham arzimni tinglasa-da, barcha elga yorlig‘ yozib, o‘risning idora tartibini dasturulamal etishka buyursa, men ham bir oy ichida o‘z elimni o‘risniki bilan bir qatorda ko‘rsam... Ammo o‘z elimga qaytib ko‘rdimki, Shamayda o‘ylag‘anlarim, oshiqqanlarim shirin bir xayol emish. Bu erda so‘zimni eshitkuchi birav ham bo‘lmadi, bo‘lsalar ham: “Sening orzungni shu xonlar eshitadimi, shu beklar ijro qiladimi?” deb meni ma’yus qildilar. Ilgarirak men ularning gapiga bovar qilmay yursam ham, so‘ngg‘idan to‘g‘ri so‘z aytkanlarini bildim. Darqaqiqat, mozoristonda “Hayya alal-falah” xitobini kim eshitar edi”* [8, 42].

Ana, Qodiriy Otabekning so‘zlari timsolida millatning o‘sha kezdagi ahvolini qay darajada tahqiq etgan, tanqid qilgan. Davlat boshqaruv uslubini mutlaq o‘zgartirish zamon talabi ekaniga doir bu fikrlar zamirida nechog‘liq keng dunyoqarash, qanchalik teran siyosiy ong turishi isbot talab qilmaydi. O‘sha murakkab va ziddiyatli zamonda ushbu haqiqatni bosh qahramon tilidan bu tarzda keskin va dadil ayta olish uchun qanday katta jasorat kerak edi.

Romanda adib Qo‘qon xonligida, u orqali butun Turkistonda davlat idora uslubi haqiqatan chiriganini, boshqaruv aslida qipchoq Musulmonqul qo‘lida bo‘lib, Xudoyorxon o‘yinchoq maqomida ekanini, insofu adolat o‘rnini hiyla-

nayrang, ofiyat o'rnini adovat, vijdon va haqqoniyat o'rnini fitna-fasod egallaganini aniq shaxslar taqdiri misolida yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlaydi. Bundan zohiran Otabek va Kumushning sevgi qissasi etakchi o'rin tutadiganday tuyuladigan romanda tasvir va talqin ko'lami nechog'liq keng va polifonik xususiyatning nechog'liq mukammal ekani anglashiladi.

Dunyo ahvolidan ogohlik va millatning o'z ozodligini himoya qila olishi zarurligi. Millat chindan millat bo'lmoqni istasa, ana shu fazilatga ega bo'lmog'i shart va zarurdir. Aks holda u erkini boy beradi, bosqinchilar oyog'i ostida toptaladi, ertangi kuniga mavhumlik zulmati tahdid soladi. Yuqorida Otabekning Shamay safari misolida dunyoda kechayotgan hodisalar mohiyatidan xabardorlik, kim bo'lmasin, taraqqiy etgan millatlar tajribasini o'rganish va amaliyotda qo'llash zaruratiga doir yozuvchi qarashlari tahlil etilgan edi. Endi millatning o'z ozodligini himoya qila olish qudratiga ega bo'lishi bilan bog'liq adib orzulari asarda qanday aks etgani xususida fikr yuritamiz.

Asarning "Qipchoqqa qirg'in" bobida qorachopon-qipchoq mojarosi bois minglab kishilarning begunoh qatl etilishi, o'z fuqarosini qirg'in qilishga amr bergan Xudoyorxon, biri mansab uchun, ikkinchisi boylik maqsadida, uchinchisi bir shaharni qaram qilmoq qasdida odamkushlikdan ham qaytmaydigan kimsalar timsolida Turkiston tanazzulining ildizlari teran badiiy talqin etiladi. Yusufbek hoji va Otabek timsolida yozuvchi millatning o'z ozodligini himoya qila olishini jonu dil ila orzu qilgan vatanparvarlar obrazini yaratadi. Tor manfaati yo'lida necha-necha vatandoshlarining qonini to'kishdan toymaydiganlar qilmishidan qattiq iztirob chekkan Yusufbek hoji tilidan adib mana bunday so'zlarni aytadi: *"Men ko'b umrimni shu yurtning tinchlig'i va fuqaroning osoyishi uchun sarf qilib, o'zimga azobdan boshqa hech bir qanoat hosil qilolmadim. Ittifoqni ne ekanini bilmagan, yolg'iz o'z manfaati shaxsiyasi yo'lida bir-birini eb-ichkan mansabparast, dunyoparast va shuhratparast muttahaamlar Turkiston tuprog'idan yo'qolmay turib, bizning odam bo'lishimizg'a aqlim etmay qoldi. Biz shu holda ketadigan, bir-birimizning tegimizga suv quyadig'an bo'lsa, yaqindurki, o'rus istibdodi o'zining iflos oyog'i bilan Turkistonimizni bulg'atar va biz bo'lsa o'z qo'limiz bilan kelgusi naslimizning bo'ynig'a o'rus bo'yindirig'ini kiydirgan bo'larmiz. O'z naslini o'z qo'li bilan kofir qo'lig'a tutqin qilib topshirg'uchi – biz ko'r va aqlsiz otalarg'a Xudoning la'nati albatta tushar..."* [8, 304].

Ozodligini, erkini munosib himoya qila olishi uchun millat jips bo'lmog'i, o'zaro nizolardan tiyilib, tashqi yovga qarshi munosib kurashish darajasiga ko'tarilmog'i zarur edi. Ming afsuski, bunday bo'lmadi. Qodiriyning millatparvar yozuvchi sifatidagi xizmati shundan iboratki, ana shu fojiaoning ildizlarini bor haqiqatlari bilan ochib beradi. Yusufbek hoji tilidan aytilgan: *"Biz shu holda*

ketadigan, bir-birimizning tegimizga suv quyadirg'an bo'lsa, yaqindurki, o'rus istibdodi o'zining iflos oyog'i bilan Turkistonimizni bulg'atar va biz bo'lsa o'z qo'limiz bilan kelgusi naslimizning bo'ynig'a o'rus bo'yindirig'ini kiydirgan bo'larmiz", degan bashorat haq bo'lib chiqdi.

Professor Begali Qosimov ta'biricha: "...romanni «o'tkan kunlar»dan «kir» emas, «nur» topgan, benihoya og'ir zamonlarda, hayotlarining eng baxtsiz onlarida yuksak ichki madaniyat, nozik didlilik, komil axloq va odob namunalarini namoyish etgan otalarimiz turmushi, go'zal oilaviy munosabatlar, betakror milliy kolorit tasviri orqali o'zlikni tanitmoqqa qaratilgan asar ham demak kerak bo'ladi. Bu esa, jadidchilikning, boshqacha aytganda, milliy uyg'onishning bosh xususiyati, millatni millat qiluvchi an'analar edi" (9, 209).

Shuning barobarida, adib yurtida hukm surgan noahillik va manfaatparastlik, nifoq va adovat oqibatida ona zamin mustamlaka iskanjasiga tushmog'iga sabab bo'lganini obrazlar, ramzlar, timsollar orqali suvratlantiradi. Romanda Rusiyaning Turkistonni bosib olishi bilan bog'liq jarayonlar tasvirlanmagan. Asar syujeti 1861 yilgacha bo'lgan voqealarni o'z ichiga olib, unda yurtning istibod iskanjasiga tushishi arafasidagi tarixiy vaziyat qalamga olingan. Lekin roman xotimasidagi mana bu so'zlar adib asarda yo'lini topib, mustamlakaga qarshi kurash orzusini ifodalay olganidan darak beradi: *"1277-nchi (milodiy 1861) yilning kuz kezlarida bo'lsa kerak, Yusufbek hoji Qanoatshodan bir xat oldi. Qanoatsho Avliyootadan yozar edi: "O'g'lingiz Otabek yana bir kishi bilan bizning qo'shunda edi. Olmaota ustidagi o'rus bilan to'qunishmamizda birinchi safimizni shu ikki yigit oldi va qahramonona urushib shahid bo'ldi. Men o'z qo'lim bilan ikkisini dafn etdim"*.

Yusufbek hoji xatmi Qur'on qilib yurtka osh berdi, O'zbek oyim qora kiyib ta'ziya ochdi" [8, 384].

Otabekning o'rus bilan urushda shahid bo'lishi haqidagi xabarning o'ziyoq Abdulla Qodiriy roman tagmatniga Rusiya istibdodidan ozodlik g'oyasini mahorat bilan singdirib yuborgani, millat uchun ozodlik hayot-mamot masalasi ekaniga alohida urg'u bergani isbotidir.

Shu o'rinda yana bir savol tug'iladi: Abdulla Qodiriy romanning asosiy qahramonlaridan biriga O'zbek oyim deb ot qo'yishi tasodifmi? Uni xayoliga shunchaki kelgan ism bilan ataganmi? Romanning *qish, quyosh botishi, shom azoni* singari millatning taraqqiyot quyoshi so'nib, tanazzul tuni boshlanganiga oid ramzlar bilan boshlanib, *O'zbek oyim qora kiyib ta'ziya ochishi* bilan yakunlanishi yozuvchining asar syujeti va kompozitsiyasini puxta o'ylangan ijod konsepsiyasi asosiga qurgani isbotidir. Bu orqali millatning zabun holiga, siyosiy inqiroziga, ma'naviy tanazzuliga ishora qilingan, deyish mumkin.

Asar so'ngidagi "Yozg'uchidan" sarlavhali izohda Otabekning o'g'li Yodgorbek o'n to'qqizunchi va yigirmanchi yillardagi (*ayni sho'rolar zamonidagi*) ocharchilikda vafot qilgani, undan qolgan ikki o'g'ildan biri Marg'ilonda mas'ul ishchilardan, ikkinchisi Farg'ona bosmachilari orasida ekani xabari beriladi. Otabekning o'zi chor Rossiyasi mustamlakasiga, keyingi ikki avlodi – o'g'li va nevarasining sho'ro istibdodiga qarshi kurashda qurbon bo'lgani ham yozuvchining asl muddaosi milliy ozodlik orzusini tasvirlash bo'lganini anglatadi.

Romanda millat e'tiqodining yoritilishi. "O'tkan kunlar"da asos e'tibori bilan islom ma'rifati ruhi bilan sug'orilganini ta'kidlashga burchlimiz. Bu xususiyat quyidagilarda ko'rinadi: ***adib asarda vaqtni islomiy o'lchovda beradi.*** Sanalar hijriy-qamariy yil hisobida keltiriladi. Jumladan, asar "1264-hijriya" (milodiy 1845-46) sanasi bilan boshlanadi. Romanga muallif yozgan izohda Normuhammad qushbegining Toshkentdagi beklik sanasi 1270-73 – hijriy yillar orasi ekani aytiladi. Kumushning qabriga toshdan o'yib yozilgan lavhada tavalludi 1248, vafoti 1269-hijriy ekani qayd etiladi va h.k.

Romanda kunning qaysi pallasi ekani namoz vaqtiga ko'ra belgilanadi: "quyosh botqan, tevarakdan *shom azoni* eshitiladir", "*subh namozini* o'qib arava qo'shildi", "*asrdan* biroz ertaroq hukumat askari bilan xalq orasida urush boshlandi", "*Xufton namozidan* so'ng yangilangan tashvishlarni biroz unutdirar umidi ila poycharog' yoniga o'lturub, Fuzuliy devonini varaqlar edi" singari. Vaqt ifodasi uchun har bir musulmon ado etadigan besh vaqt namozning o'lchov asosi o'laroq tanlanishi, avvalo, romanda muallif tomonidan belgilangan ijodiy konsepsiya taqozosi bo'lsa, ikkinchidan, romanda adabiy zamonning musulmon e'tiqodiga muvofiq poetik tizim darajasiga ko'tarilganidan dalolat beradi. Bundan tashqari, boshqa har qanday badiiy asarda bo'lgani kabi "O'tkan kunlar"da ham "zamon – vaqt fizikaviy mazmundan adabiy-falsafiy mohiyatga ko'chadi" [5, 24].

Adabiyotshunos Uzoq Jo'raqulov roman manbaini "ilk syujet" – Qur'oni karimdagi Odam alayhissalom to'g'risidagi ilohiy xabarga bog'laydi. Bu fikr "ilk uchrashuv motivi" va "visol motivi" bilan bog'lab asoslanadi. Qur'oni axborotga ko'ra, "Odam (a.s.) va Havvo onamizning jannatda birga bo'lishi ilk uchrashuv bo'lib, undan keyin keladigan – bashariyat hayoti uchun muhim uchrashuvning debochasi edi. Bu o'ta noyob hodisa bo'lib, insoniyat o'z tarixi davomida ilk uchrashuvning bu maqomiga qaytib erisha olgan emas (erishishi mumkin ham emas)... romanidagi "ariq bo'yi" uchrashuvining esa tasodifga mutlaqo aloqasi yo'q. Aksincha, yozuvchi bu uchrashuvni romanning bir necha o'rnida (dastlab Mirzakarim qutidor mehmonxonasida Ziyo shohichi tilidan, so'ngra Qutidor va Oftoboyim o'rtasidagi muloqotda, uchinchi marta Xudoyorxon saroyida,

Musulmonqul va Otabek o'rtasida kechgan mantiq mubohasasida) **“taqdir shamoli”** deya tilga oladi va buni chuqur badiiy mantiq bilan asoslaydi” [4, 157]. Bunday talqinga asos beradigan asar nafaqat o'zbek adabiyotida, balki jahon adabiyotida ham kamdan-kam topiladi. Bu hol Abdulla Qodiriyning badiiy asarni yozishga ham sobit e'tiqod bilan yondashganidan dalolat beradi.

Asar syujetida **romanning asosiy qahramonlari o'qiyotgan kitoblar ham ularning dunyoqarashi, e'tiqodi islomiy ekanini** ko'rsatib turadi. Romanning oxirgi uchinchi qismi so'ngida Yusufbek hoji ko'p vaqtini mehmonxonada “Qur'on” va “Daloyil” o'qib o'tkazgani haqida so'z boradi. XV asrda yashagan musulmon aqida olimi Muhammad ibn Sulaymon Jazuliy (1404–1465) arab tilida yozgan “Daloyil ul-xayrot” – payg'ambarimiz Muhammad (s.a.v.)ga atab o'qiladigan salavot va madhiyalardan iborat asar. Kitob etti qismdan tarkib topgan bo'lib, har bir qism haftaning ma'lum kunida o'qishga mo'ljallangan. Asarning sharhlari va turkiy tilga tarjimalari ham mavjud. Kitobda kundalik tavsiya etiladigan salavot aytish usullari ko'rsatib berilgani uchun musulmonlar undan muntazam foydalangan. Hatto mazkur kitob o'qiladigan maxsus daloilxona deb nomlangan maktablar ham faoliyat ko'rsatgan. Yusufbek hojining Qur'oni karim va “Daloyil” o'qiyotgan tarzda tasvirlanishi zahirida komil musulmon bo'lgan adibning asl ijodiy maqsadi ifodalangan. Zero, “Abdulla Qodiriy asarlarida mashhur kitoblar vositasida qahramonlarni etiltirish, o'sha ramz va ishoralar yordamida ularni tavsiflash uculi mavjud muhim adabiy-estetik hodisadir” [5, 33].

Islomiy ruh, musulmon ma'naviyati roman qahramonlarining nainki tashqi – zohiriy harakatlarida, balki ruhiy dunyosida, har bir so'zida ham yaqqol namoyon bo'lib turadi. Asarda betakror badiiy talqin etilgan bu xususiyat Abdulla Qodiriyning inson ruhiyati tasviri borasida ham mohir ijodkor ekanidan darak beradi. Romanda mavzu “tariximizning eng kirlik, qora kunlari bo'lg'an “xon zamonlaridan belgilangan”i ta'kidlansa ham, aslida yozuvchi o'zi yashab turgan davr voqeligini, mustamlaka iskanjasida qolgan millatning dardini, iztirobini, har qanday vaziyatda ham e'tiqodda sobit tura olgan shaxsiyatlar ma'naviy-ruhiy olamini asar matniga mahorat bilan singdirib yuboradi.

Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” asari chop etilishi bilanoq millatning qalbidan o'rin olgani, qo'lma-qo'l o'qilgani, hatto yod olingani asarda milliy ruh ifodasi o'q chiziq bo'lib o'tgani natijasidir. Bu hol, shundan darak beradiki, milliy ruh milliy adabiyotning asosidir. Jahon badiiy-estetik an'alarini o'zlashtirish zarurligi isbot talab qilmaydi. Dunyo adabiyotining eng ilg'or tajribalaridan foydalanmoq kerakligi ayon. Lekin asl haqiqat shundaki, agar milliy ruh bilan sug'orilmagan bo'lsa, har bir satrida millatning yuksak tafakkuri, sof tabiati, o'y-

fikrlari, orzulari, armonlari bo'y ko'rsatib turmasa, bunday asar hech qachon millatning ma'naviy mulkiga aylana olmaydi. "O'tkan kunlar"ning umrboqiyiligini ta'minlab kelayotgan asosiy omil ham romanda milliy ruhning beqiyos mahorat ila ifoda etilganidir.

ADABIYOTLAR

1. Ал-Джахиз Абу Усмон Амр. Фазойили атрок. /Арабские источники о тюрках в раннее средневековье. – Баку, 1993.
2. Боймуродова Ш. "Ўткан кунлар"ни инглиз тилига таржима қилган Марк Риз билан суҳбат. //Маърифат, 2018 йил 20 сентябрь.
3. Жабборов Нурбой. Миллатнинг янги куни. //Fidokor, 1999 йил 18 март.
4. Жўрақулов Узоқ. Биринчи ўзбек романи – "Ўткан кунлар". /Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2015.
5. Каримов Баходир. Қодирий насри – нафосат қасри. – Тошкент: O'zbekiston, 2014.
6. Навоий Алишер. Муҳокамат ул-луғатайн. - Тўла асарлар тўплами, 10 жилдлик, 10-жилд. - Тошкент: Фафур Фулом номидаги НМИУ, 2011.
7. Риз Марк Эдвард. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевга мактуб. /www.uza.uz, 2020 йил 7 январь.
8. Қодирий Абдулла. Ўткан кунлар. – Тошкент: Info Capital Group, 2017.
9. Қосимов Бегали. Қуёш борлигидай ойдин ҳақиқат. / Уйғонган миллат маърифати. – Тошкент: Маънавият, 2011.
10. Қўшжонов Матёқуб. Ўзбекнинг ўзлиги. /Танланган асарлар. – Тошкент: Sharq, 2018.

O'ZBEK TILIDAGI GENERONIMLARDA ASSOTSIATIV MUNOSABAT

Iskandarova Sharifa Madaliyevna,
FarDU professori, filologiya fanlari doktori
Xoldarova Irodaxon Valijonovna,
FarDU professori, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya

XX asrning ikkinchi choragida tilni shaxs tasavvuri, idroki bilan uzviy bog'liq holda tadqiq etish masalasi tilshunoslikda kun tartibiga qo'yildi. Buning natijasida tilshunoslar e'tiborini til va til egasi munosabatlari o'ziga tortdi. Mazkur maqolada yuqoridagi muammolarning nutq va uning yaratilishi, idrok qilinishi kabi muammolarga bo'lgan qiziqishning ortishi bilan uzviy bog'liq ekanligi, o'zbek